

AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI: GENEL BİR DEĞERLENDİRME[†]

Nihat IŞIK* ve Duygu BAYSAL**

Özet

Dünyada kırsal kesimde yaşayan toplumların kentte yaşayanlara göre olanaklarının daha sınırlı olması nedeniyle, bu insanların hayat standardını yükseltmek ve gelirlerini artırmak ülkelerin en temel sorunlarından birini oluşturmuş ve kırsal kalkınmanın sağlanmasına dönük farklı politika arayışları gündeme gelmiştir. Bu arayış Avrupa Birliği (AB)'nde 1950'li yıllarda Ortak Tarım Politikası (OTP) ile başlamış ve aday ülkelere uyguladığı kırsal kalkınma programları ile devam etmiştir. Ülkemizde ise kırsal kalkınma politikaları beş yıllık kalkınma planları ile birlikte dikkat edilmesi gereken bir unsur olarak ortaya çıkmış olup, bu çerçevede son olarak 2007-2013 yılını kapsayan yedi yıllık kalkınma planında da konunun üzerinde ciddiyetle durulmaktadır.

AB'ye tam üye olma amacıyla müzakereler yürüten ülkemizin AB'nin gelişmiş ülkeleri ile kıyaslandığında birçok diğer göstergede olduğu gibi, kırsal kalkınma göstergeleri açısından da oldukça gerilerde olduğu bir realitedir. Nitekim konuyla ilgili temel birkaç göstergeye ilişkin rakamlara göz atıldığında, 2008 yılı verilerine göre, çalışmada kullanılan AB ülkeleri içerisinde kırsal kesim nüfusunun toplam nüfusa oranının en fazla olduğu ülkenin %45,76 ile Romanya olduğu, bu ülkeyi %38,7 ile Polonya'nın izlediği görülmektedir. Ülkemiz ise %31,3 ile söz konusu gösterge açısından bu iki ülkeden sonra gelmektedir. Hollanda ile Fransa sırasıyla %18,2 ve %22,6 oranlarıyla ülkemize nazaran daha iyi konumdadırlar. 2008 yılında ülkemizde tarımsal katma değerın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'ya oranı yaklaşık %8,64 iken, söz konusu oran tarım sektörünün gelişmiş olduğu Hollanda'da yaklaşık %1,7, Fransa'da ise yaklaşık %2'dir. 2008 yılı verilerine göre ülkemizde toplam istihdamın %26,2'si tarım sektöründe faaliyet gösterirken, bu oran Hollanda'da %2,7, Fransa'da ise %3'tür. Değınilen bu temel göstergeler, AB'nin gelişmiş ülkelerinin standardını yakalayabilmek için ülkemizin yapması gereken çok iş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma Politikaları, AB, Türkiye

Rural Development Policies in Turkey During The Cohesion Process to The European Union: A General Evaluation

Abstract

Societies' opportunities who live on rural regions are more restricted compared to people who live on provinces. Because of this case, raising living standards and their revenues of those who live in rural regions has become the main problem of countries and

[†] Bu çalışma 07-09 Ekim 2010 tarihlerinde Bozok Üniversitesi'nin ev sahipliğinde, Çankaya Üniversitesi ve Baia Mare North University işbirliği ile Yozgat'ta düzenlenen Uluslararası Bölgesel Kalkınma Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç.Dr.,Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Karaman

** Arş.Gör.,Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Karaman

different policy researches to provide rural development has come up. This research had started in the European Union (EU) with the Common Agricultural Policy (CAP) in 1950s and continued with other rural development programs that the union implemented to its members. In our country rural development policies emerged with quinquennial development plans as an issue that is worth to work on carefully. In addition, in the seven year development program which contains 2007-2013, this issue is seriously examined.

For our country that has negotiations with the EU, in terms of rural development indicators, it is a fact that Turkey's position is quite worse as it is in lots of other indicators when there is a comparison between Turkey and developed countries of the EU. Likewise if it is necessary to give some examples related with the issue; according to the agricultural and rural population statistics 2008, Romania takes the first place with the ratio of 45,76 and Poland takes the second place with 38,7% in terms of the ratio of rural population to total population within the EU countries that is examined in the study. Our country is in the third place after those two countries with 31,3%. Holland and France have better positions compared to Turkey. For the same issue ratios are 18,2 and 22,6 in those countries respectively. In our country the ratio of agricultural added value to Gross Domestic Product (GDP) is about 8,64%; but in Holland that agriculture sector is developed this ratio is 1,7% and also in France it is about 2%. Considering the indicators of 2008, 26,2% of total employment works in agriculture sector in Turkey, in Holland this indicator is about 2,7% and in France it is 3%. Indicators mentioned above means that our country has a lot of things to do to reach the standards of the EU's developed countries.

Key Words: Rural Development Policies, EU, Türkiye

GİRİŞ

Kırsal kesimde yaşayan nüfus tarım, hayvancılık, balıkçılık gibi katma değeri düşük faaliyetlerle geçimlerini sağladıkları için, genel olarak gelir ve yaşam seviyeleri düşüktür. Bu yüzden dünyada birçok ülkede hem ekonomik hem de sosyal açıdan kırsal kalkınma politikaları uygulanmaktadır. Kırsal kalkınmanın sağlanamaması durumunda ülke anarşi, terör, göç gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunların çözümünde, ülke gerçeklerine uygun kırsal kalkınma politikalarının oluşturulup, bunların kararlı bir şekilde uygulanması oldukça önemlidir.

Ekim 2005'den itibaren AB ile tam üyelik müzakereleri yürüten ülkemizde kırsal kalkınma politikaları, planlı dönemde oluşturulan beş yıllık kalkınma planları ile gündeme gelmiştir. Özellikle Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda *kırsal kalkınma* başlığı altında, sürdürülebilir kalkınma ilkesi vurgulanarak gelir ve istihdamın artırılması temel amaç olarak ortaya konmuştur. AB'ye uyum süreci dikkate alınarak, ilk defa 2007-2013 dönemini kapsayacak şekilde yedi yıllık olarak hazırlanan Dokuzuncu Kalkınma Planı içerisinde yer alan ve *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi* doğrultusunda hazırlanan *Kırsal Kalkınma Eylem Planının* amacı, kırsal kalkınmanın sadece tarım ve bölgesel politikalar bağlamında değil; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sanayi ve ticaret, istihdam, nüfus, kültür, konut ve şehirleşme, enerji, turizm ve çevre sektörleri açısından da dikkate alınması gerektiği şeklinde vurgulanmıştır.

Ülkemizde; kırsal kesimde yaşayan ve tarımla geçimini sağlayan kişilerin yaşam standartlarının ve gelir seviyelerinin yükseltilmesi, kırsal kesimin istihdam olanaklarının artırılması, küçük aile işletmelerinin desteklenmesi, erozyonun önlenmesi, mera ve orman alanlarının iyileştirilmesi gibi amaçlarla uygulanmış ya da hali hazırda sürdürülen kırsal kalkınma projeleri bulunmaktadır. Ayrıca faaliyete geçen bazı kalkınma ajanslarının da kırsal kalkınmaya destek sağlamak amacıyla mali destek programları bulunmaktadır.

AB'de kırsal kalkınma faaliyetleri tarımsal politikalar olarak 1950'lerde OTP ile başlamıştır. İlerleyen zamanda politikalar kırsal alanları ilgilendiren diğer unsurlar da ele alınarak oluşturulmuştur. AB aday ülkelerde kırsal kalkınmayı desteklemek için 2000-2006 arasında SAPARD (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı) programını uygulamışken, 2007-2013 döneminde IPARD (Katılım Öncesi Aracı-Kırsal Kalkınma Bileşeni Programı) programını uygulamaktadır.

Bu çalışma, AB içerisinde kırsal kalkınma dâhil gelişmişlik açısından ileri düzeydeki Fransa ve Hollanda ile, nispeten Türkiye'ye daha yakın olan Bulgaristan, Polonya ve Romanya karşısında Türkiye'nin konumunun ele alınan göstergeler itibarıyla ortaya konması açısından önemlidir. Ayrıca, 2000-2008 yıllarına ait verilerin kullanılmasıyla çalışmanın, AB'ye 2004 yılında giren Polonya, Romanya ve Bulgaristan'ın AB'ye üyelik sonrası kırsal kalkınma konusunda nasıl bir gelişme kaydettiklerinin anlaşılmasına ve AB'ye tam üyelik süreci yaşayan Türkiye'ye ilişkin bazı çıkarımlar yapılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Böylece AB'ye uyum sürecinde Türkiye'de kırsal kalkınmayı sağlayabilmek için uygulanması gereken politikalar ana hatları ile ortaya konulabilecektir. Böylece AB'ye uyum sürecinde Türkiye'de kırsal kalkınmayı sağlayabilmek için uygulanması gereken politikalar ana hatları ile ortaya konulabilecektir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde tasarlanmıştır. İzleyen kısımda kalkınma ve kırsal kalkınma kavramlarına ilişkin kavramsal çerçeve üzerinde durulacak, daha sonra ise konuyla ilgili genel bir literatür taraması yapılacaktır. AB'nin aday ülkelere uyguladığı SAPARD ve IPARD programları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarına değinilecektir. Seçilmiş AB üyesi ülkeler ve Türkiye'nin, kırsal kalkınma göstergeleri bağlamında karşılaştırmalı olarak analizinin ardından çalışma sonuç ve değerlendirme yapılarak tamamlanacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kırsal kalkınma kavramıyla ilgili açıklamalara geçmeden önce bu kavramı da içerisinde barındıran iktisadi kalkınma kavramı üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. İktisadi kalkınma, büyük ölçüde kırsal ve tarımsal yapıya dayalı bir ekonomiden büyük ölçüde kentsel, sanayi ve hizmetlere dayalı ekonomiye geçiş sürecini ifade etmektedir (Acar, 2008:161). Bir diğer tanıma göre kalkınma, sadece üretimin ve kişi başına gelirin artırılması demek olmayıp, az gelişmiş bir ülkede

iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi ve yenileştirilmesidir. Bu tanımlamaya göre kalkınmanın temel öğeleri; kişi başına düşen milli gelirin artırılması, üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi ile sanayi ve hizmet kesiminin milli gelir ve ihracat içerisindeki payının artırılması şeklinde sıralanabilir (Han ve Kaya; 2008:2).

Kırsal kalkınma, eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde refah ve gelirin dengeli paylaşılmasını öngören, kırsal alanların modernizasyonunu sağlayan ve ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları olan bir süreçtir (DPT, 2000a:3).

Kırsal kesimde yaşayan halkın geçim kaynakları genellikle tarım, hayvancılık, balıkçılık gibi katma değeri düşük ekonomik faaliyetlerdir. Bu nedenle, kırsal kalkınma ile tarım politikaları birbirinin yerine kullanılan terimler olarak göze çarpmaktadır. Fakat kırsal kalkınma politikaları sadece ekonomik faaliyetleri içermeyip sosyo-kültürel faaliyetleri de içeren daha kapsamlı bir kavramdır. Bu bağlamda kırsal kalkınma, kent-kır arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıkların optimum bir dengeye kavuşturulmasını ve kırsal nüfusu yerinde kalkındırmayı amaçlayan politik bir tercihtir (Gülçubuk, 2002:1). Kırsal alanlar kent alanlarına göre daha geri sosyal ve ekonomik olanaklara sahiptir. Bu alanlardaki toplumun yaşam şartlarının iyileştirilebilmesi için gerçekleştirilen yapısal, sosyal ve kültürel değişiklikler kırsal kalkınma olarak tanımlanabilir (Uzunpınar, 2008:11).

Kırsal alanlar, sadece fiziksel mekâna dayalı alanlar olmayıp, ekonomik ve sosyal hayatın çok farklı faaliyetlerinin yer aldığı karmaşık bir yapıdır. Yine kırsal alanların sadece içinde yaşayan nüfusa iş ve yaşama ortamı sağlayan alanlar olarak tanımlanması doğru olmayıp, bu yerler ekolojik dengenin sağlandığı çok fonksiyonlu alanlardır. Kırsal alanlar ulusal ekonomiye uyum sağlama derecelerine göre üçe ayrılırlar. Bunlar (Bakırcı, 2007: 29):

- *Entegre kırsal alanlar*; şehir merkezlerine yakın, büyüyen bir nüfus potansiyeline sahip, tarımın arazi kullanımında anahtar rol oynamasına rağmen istihdamın sanayi ve hizmet sektöründe yoğunlaştığı alanlardır.
- *Orta derece kırsal alanlar*; ekonomisi tarım ve sanayi sektöründen oluşan, tarımsal müdahalelerin görüldüğü ve nispeten şehir merkezlerine uzak alanlardır.
- *Tam kırsal alanlar*; çok düşük nüfus yoğunluğu, çoğunlukla çok düşük gelir ve ağırlıklı olarak tarımda istihdam edilen yaşlı bir nüfusla karakterize edilen alanlardır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları çerçevesinde hazırlanan Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda tanımlayıcı somut-nesnel bileşenlere sahip olan kırsal alan, kentsel alanlar dışında kalan mekânlar olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2000a: 2). Rapora göre kırsal alanda:

- Yaşam ortamı ve ekonomik faaliyetler önemli ölçüde doğal üretim kaynaklarının kullanım ve değerlendirilmesine bağlıdır.

- Ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişim süreci, kentsel alanlara göre daha yavaş işlemektedir.
- Teknolojik gelişmenin yaşama ve üretime yansıma oranı görece olarak gecikmelidir.
- Gelenek ve törelerin yaşam biçimini ve kurallarını etkileme gücü fazladır.
- Yaşam biçimi ve tüketim kalıbı görece gelenekseldir.
- İnsan ilişkilerinde yüz yüzelik yaygındır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve EUROSTAT'ın yaptığı kırsal alan tanımlamalarında nüfus yoğunluğu üzerinde durulmaktadır. OECD, kırsal alanları nüfus yoğunluğu km² başına 150, EUROSTAT ise 100 kişiden az olan yerler olarak tanımlamaktadır (EEA, 1999: 338).

Kırsal kalkınma politikaları ise; kırsal alandaki toplumların ekonomik, toplumsal ve kültürel olanaklarını geliştirerek refah seviyelerini artırmak ve kırsal kesimin ulusal gelişmeye bütünüyle katılımlarını sağlamak amacıyla toplum ve devletin bir bütün halinde ortaya koydukları çabaların sonucu olarak ortaya çıkan ilerlemeleri kapsamaktadır (Gülçubuk, 2005). Günümüzde ise, sürdürülebilir kırsal kalkınma ve katılımcı kırsal kalkınma politikası kavramları göze çarpmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma olgusunun; yoksulluk ve mahrumiyeti gideren, çevre kalitesini arttıran, insana önem veren ve kurumsal değişim olmak üzere dört unsuru bulunmaktadır. Sürdürülebilir kırsal kalkınma politikaları, bu unsurların kırsal politikalara yerleştirilmesiyle oluşmaktadır (Gürlük, 2001:10). Katılımcı kırsal kalkınma, hedef kitleye (yerel halka) ihtiyaçlarının ne olduğunu, nerede ve ne zaman kalkınma programlarını uygulayacaklarını belirleme fırsatı veren kalkınma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım bağlamında hazırlanan kırsal kalkınma politikalarına ise katılımcı kırsal kalkınma politikaları denilmektedir (Gülçubuk, 2005).

II. LİTERATÜR TARAMASI

Bu kısımda literatürde kırsal kalkınma konusunda yapılmış olan bazı çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Kay (2009), Sovyet sanayileşme politikalarını, Doğu Asya ve Latin Amerika'da uygulanan kalkınma stratejilerinin karşılaştırmasını, neo-liberal politikaların kır-kent ilişkileri üzerine etkisini ve Dünya Kalkınma Raporu 2008'in[‡] "kalkınma için tarım" başlıklı raporunu incelemiştir. Yazar araştırmalarının sonunda sanayi ve tarım arasında kent-kır ayrımının ötesinde sinerjiyi artıran kalkınma politikalarının kırsal kesimdeki yoksulluğu gidermede en iyi yol olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Dıraor (2008), Türkiye'nin kırsal politikasıyla ilgili fon kullanımına ilişkin programlama, uygulama ve kurumsal yapılanma tasarımlarının AB ile uyum içinde

[‡] Rapor hakkında detaylı bilgi için bkz., World Bank 2007, World Development Report 2008:

Agriculture for Development,

<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTWDRS/EXTWD R2008/0,,contentMDK:21410054~menuPK:3149676~pagePK:64167689~piPK:64167673~theSitePK :2795143,00.html>, E.T. 30.05.2010.

olduğuna değinmektedir. Yazara göre, IPARD kapsamında ilk kez benimsenecek kurumsal yapılanma, programlama ve uygulamalar bu uyum sürecinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca, IPARD kapsamında politika ve kurumsal çerçeve oluşturma sürecinin başlangıç aşamasından itibaren doğru kararlarla yönlendirilmesinin uzun vadeli olarak kırsal kalkınma için önemli bir adım olacağı vurgulanmaktadır.

Marsden ve Sonnino (2008), ortaya çıkan kırsal kalkınma paradigmalarına bağlı olarak bir uygulamanın çok fonksiyonlu olması için; tarım kesimine gelir sağlaması, toplumun daha geniş kesimine cevap verecek nitelikte yeni bir tarım sektörü yapısı oluşturmaya ve kırsal kalkınmaya daha fazla yarar sağlayacak şekilde kırsal kaynakları yeniden düzenlemesi gerektiğini belirtmişlerdir. İngiltere'nin kırsal kalkınma politikaları bağlamında, tarım endüstrisinin bu koşulları sağlayacak şekilde sektörel yapıdan bölgesel yapıya ve sonrasında daha da genişleyerek çok işlevli bir yapıya doğru değişmeye başladığını ifade etmektedirler.

Uzunpınar (2008) ve Can (2007), IPARD programının Türkiye'de tarım sektörünün ve kırsal yaşam alanlarının bütün sorunlarına çözüm olacağı düşüncesinin yanlış bir yargı olacağını belirtmektedirler. Ancak ülkemiz tarımı ve kırsal alanları için önemli miktarlarda sayılabilecek bu mali desteğin yerinde ve etkin şekilde kullanılması; ihtiyaç analizlerinin doğru ve gerçekçi yapılmasına, uygulama mekanizmasını işletecek Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)'nin uygun temeller üzerinde oluşturulmasına, potansiyel faydalanıcıların, tarımsal işletmelerin profesyonel anlamda proje hazırlama ve yönetme kabiliyetine ve bilgi birikimine sahip olmalarına ve kamu ve sivil toplum kuruluşlarının program uygulamalarına desteklerine bağlı olduğunu ifade etmektedirler.

Bakırcı (2007), AB'ye üyelik sürecinin Türkiye'deki kırsal alanları çeşitli yönlerden etkileyeceğine ve bu sürecin yasal, strateji ve uygulama alanlarında önemli değişimleri, yeniden yapılanmaları veya yeni yapılanmaları zorunlu kılacağına işaret etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin AB Kırsal Kalkınma Politikasına uyumunun; tarım ve kırsal alan faaliyetleri ile doğrudan ilgili olan işletme yapısı, üretim, tüketim, pazarlama, dış ticaret, tarıma dayalı sanayiler, rekabet, teknoloji kullanımı, verimlilik, mevzuat ve kurumsal yapıyı önemli derecede etkileyeceğini vurgulamaktadır.

Çolakoğlu (2007), kırsal kalkınma açısından köy-kent projesini inceleyerek Türkiye'de uygulanan örneklere yer vermekte ve bu projelerin amacına ulaşabilmesi için gerekli mali desteğin var olmasının önemine değinmektedir.

Râmniceanu ve Ackrill (2007), sekiz merkez ve Doğu Avrupa ülkesinin çok işlevliliği teşvik etmek amacıyla devlet fonlarını kullanarak uyguladığı kırsal kalkınma politikalarının sınıflandırmasını yaparak kapsamını araştırmışlardır. Sonuç olarak ortak tarım politikalarının yeni iki sütunlu bir yapı ortaya çıkardığını, bu ikinci sütunun ise kırsal toplulukların ekonomik iyileşme yanında rekabet odaklı amaçlarının da olduğunu belirtmişlerdir.

Yılmaz ve Tolunay (2007), Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma politikalarının önceliğinin kırsal istihdam olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Yine AB’ye üyelik sürecinde OTP desteklerinin kırsal kalkınma destekleri lehine artacağı öngörüsüyle, orta ve uzun vadede kırsal ekonomilerin kentsel ve küresel ekonomik sistemlerle bütünleşmesinden hareketle, kırsal alanlarda katma değer artışına imkân veren tarım dışı faaliyetler ile girişimciliğin geliştirilmesinin gerektiğini ifade etmektedirler. Bu durum özellikle genç nüfus ile yetersiz ya da hiç toprağı olmayan hane halkları için önemlidir. Yazarlara göre, tarımdan ayrılacak işgücünün tarım dışı sektörlerde istihdamını sağlamaya yönelik olarak, özellikle rekabet gücünün olduğu yöresel potansiyellerin harekete geçirilebileceği tarım işkollarında istihdam alanları yaratılmalıdır. Bu noktada tarımsal işletmelerin modernizasyonu ile birlikte küçük ölçekli tarımsal işleme tesisleri için yatırım desteklerinin kırsal kesime götürülmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle, organik tarım ve agroturizm etkinlikleri alternatif gelir kaynakları olarak düşünülmeli ve kırsal kalkınma yatırım destekleri bu alanlara yönlendirilmelidir.

Courtney vd. (2006), İskoçya’da çevresel özellikler ve doğal mirasa bağlılığa göre oluşturulan dört ayrı ekonomik alan üzerinde araştırma yapmış ve doğal mirasların, (potansiyellerinin) yerel ekonomik faydalar oluşturma konusunda yerel kaynaklara olan eğilimleri nedeniyle oldukça iyi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmaya göre, çevrenin ekonomiyi şekillendirdiği kesinlikle göz ardı edilmemeli, doğal miras ekonomik ve çevresel nedenlerle en verimli şekilde yönetilmeye çalışılmalıdır.

Ekim (2006)’da, Türkiye’nin tarımsal ve kırsal yapısının, kırsal nüfus, gelir ve tarımsal işletmelerin büyüklüğü açısından AB ülkeleri ile büyük farklılıklar göstermekte olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada, bu farklılıkları gidererek kırsal alanların kalkındırabilmesi için; kırsal altyapının geliştirilmesi, kırsal nüfusun azaltılması, tarım-dışı gelir getiren faaliyetlerin teşvik edilmesi, doğal kaynakların geliştirilmesi ve tarım-sanayi işbirliğinin geliştirilerek yeni istihdam alanlarının açılması gerektiğine değinilmektedir.

Rizov (2006), birçok kalkınma doktrininden farklı olarak, baskın olan kırsal sektörün ya da tarımın hem Doğu, hem de Batı Avrupa ülkelerinde (ikili bir yapıyla her iki bölgede de) benzer şekilde ortak tarım politikaları yoluyla karakterize edildiğini ileri sürmektedir.

Akın ve Yıldız (2005), Türkiye’nin AB ile müzakere sürecinde kırsal alanda yaşayanların; tarımsal üretimlerinin garanti altına alınması, kırsal nüfusun sürdürülebilir gelir kaynaklarına kavuşması, pazar koşullarında rekabet edebilirliklerinin sağlanması, kırsal nüfusun katılımcı yaklaşımlarla örgütlenmesinin yaygınlaştırılması ve sorun çözme yeteneklerinin geliştirilmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, çevre ve kırsal mirasın korunması ve kırsal kalkınma konusunda çalışan Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın güçlendirilmesi gibi kırsal alanda yaşanan sorunların çözülmesi gerektiğini ve bu sorunlar giderilirken IPARD ajanslarının önemli roller üstlenebileceğini belirtmektedirler.

Gülçubuk (2005), hedef kitleye (yerel halka), ihtiyaçlarının ne olduğunu, nerede ve ne zaman kalkınma programlarını uygulayacaklarını belirleme fırsatı veren katılımcı kırsal kalkınmaya vurgu yapmaktadır. Ayrıca, kırsal kalkınma politikalarının; yavaş yavaş ve aşamalı olarak gerçekleştirilmesi, yörenin kültürel yapısına uygun olması, doğal kaynakları israf etmeden uygun bir şekilde kullanılması ve tüketici bir toplumdan çok, sorumlu ve üretken bir toplum yapısını ortaya çıkarması gerektiğini vurgulamaktadır.

Rizov (2004), kırsal kalkınma politikalarının çeşitlilik (çok işlevlilik) ve sürdürülebilirlik olmak üzere iki önemli içeriğinin olduğunu ifade etmektedir. Sürdürülebilirlik, optimal çok işlevliliğin toplum düzeyinde sağlanmasıyla birlikte kırsal kalkınmanın en önemli problemidir. Yazar çalışmasında, ortak tarım politikaları kapsamında verilen desteklerin (kamu malları için) etkisini araştırmış ve eğer toplumsal kalkınma ev halklarının basit bir toplamından oluşuyorsa, desteklerin ev halkına olan katkılarının marjinal teknik ikâme oranının her zaman 1'e eşit olduğuna işaret etmektedir.

III. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ADAY ÜLKELERE UYGULADIĞI IPARD VE SAPARD PROGRAMLARI

AB, SAPARD programı çerçevesinde 2000-2006 yıllarında kırsal kalkınma, tarım sektörünün gelişmesi ve OTP'ye uyum sağlanmasına yönelik projelerini gerçekleştirmek amacıyla on aday ülkeye (Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Bulgaristan) fon aktarmıştır. SAPARD'ın uygulanması ile aday ülkelerin tarımsal alanlarına yapılan katkılar şunlardır (Can, 2007:40-41):

- Gıda işleme endüstrisinde yaşanan gelişmeler hava kirliliğinde azalmaya neden olmuştur. Özellikle süt teknolojisi ve sütün pastörizasyonunda kullanılan alet ve ekipmanlar yenilenmiştir.
- Kırsal yolların inşasında ve erozyonla mücadele çalışmalarında artış yaşanmıştır.
- Et, süt, balık işleme teknolojilerinde iyileşme meydana gelmiştir.
- Sığır ve domuz besleme koşullarında iyileşme yaşanmıştır.
- Meyve ve sebze depolama kapasitelerinde artış olmuştur.
- Ekonomik faaliyetler çeşitlenmiş, yöresel el sanatlarına önem verilmiş, kırsal turizm ve katı atıklar ve suyun geri dönüşümü, yenilenebilir enerji kaynakları konularında önemli gelişmeler sağlanmıştır.
- Çiftlikler ve çiftçilerin ikâmet ettiği evler yeniden inşa edilmiş, kasabalara restoranlar ve parklar inşa edilerek sosyal alanda gelişmeler sağlanmıştır.
- Kırsal alandaki yol, su ve kanalizasyon hizmetleri revize edilmiş, düzenlemeler yapılmıştır.
- Üretici ve üretici grupları arasındaki işbirliği ve koordinasyonda artış gözlenmiştir.

- Üretici grupları desteklenmiş ve küçük üretici grupları bu fonlardan yararlanma imkânı bulmuştur.
- Tarımsal işletme ve işleme tesisleri modernize edilmiştir.
- Çevre dostu tarım teknikleri konusunda üreticiler bilgilendirilmiş ve bu teknikler uygulanmaya başlamıştır.

Tablo 1: AB Kırsal Kalkınma Politikası (2007-2013) Dönemi

Eksenler	Önem Alınacak Konular
Eksen-1: Rekabet Gücü	<ul style="list-style-type: none"> • İnsan Kaynakları • Fiziksel Sermaye • Tarımsal Üretim ve Ürünlerin Kalitesi
Eksen-2: Arazi Yönetimi	<ul style="list-style-type: none"> • Tarımsal Arazinin Sürdürülebilir Kullanımı • Ormanlık Arazinin Sürdürülebilir Kullanımı
Eksen-3: Kırsal Kalkınma	<ul style="list-style-type: none"> • Hayat Kalitesi • Ekonomik Çeşitlendirme • Eğitim Becerileri Edinme

Kaynak: EC (2008), *The EU Rural Development Policy 2007-2013*,
http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/2007_en.pdf, E.T., 03.06.2010.

Tablo 1’de AB’nin 2007-2013 dönemine ilişkin olarak rekabet gücü, arazi yönetimi ve kırsal kalkınma olmak üzere üç eksen den oluşan kırsal kalkınma politikası ve eksenler bağlamında alınması gereken önlemler verilmiştir. Örneğin; genç çiftçilerin ve mikro ölçekli işletmelerin desteklenmesi, çiftlik yönetimi ve ormancılık danışma servislerinin kurulması ve bu danışma servislerinden halkın yararlanmasının sağlanması, tarım ve ormancılık altyapısını geliştirecek gerekli yatırımların artırılması, mesleki eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinin oluşturulması, tarımsal ürün kalitesinin iyileştirilmesi, işletmelerde pazarlamanın geliştirilmesi, doğal mirasın ve köylerin restorasyonu ile kırsal mirasın korunması ve turizm faaliyetlerinin artırılması gibi tarım-dışı faaliyetlerin geliştirilerek tarım haricinde gelirin artırılması önlem alınması gereken konular arasındadır (EC, 2008: 17).

IPARD, 2007-2013 dönemini kapsayan AB Kırsal Kalkınma Politikası çerçevesinde, OTP ile ilgili müktesebatin uygulanmasına ve aday ülkelerde tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir biçimde AB normlarına adaptasyonunun önündeki sorunların çözümüne katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmek istenen bir programdır. Desteklenecek faaliyetlerde öncelik; pazar verimliliği, kalite ve sağlık standartlarının iyileştirilmesi ve kırsal alanlarda yeni istihdam oluşturulması olacaktır (Dıraor, 2008:222-223). Türkiye de aday ülke olarak bu programdan yararlanabilecektir.

IV. TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI

Türkiye’de kırsal kalkınma politikaları planlı dönemde oluşturulan beş yıllık kalkınma planları ile gündeme gelmiş olup, özellikle Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Plan’ında “kırsal kalkınma” başlığı altında sürdürülebilir kalkınma ilkesi vurgulanarak gelir ve istihdamın artırılması temel amaç olarak ortaya konmuştur. Bu amaç doğrultusunda uygulanacak politikalar (DPT, 2000b: 83-84):

- Kırsal alanda istihdamın artırılması, insan gücü kaynağının geliştirilmesi, kırsal nüfusun gelirini artırıcı ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, etkili örgütlenme ve her düzeyde katılımcılık önem taşımaktadır. Sivil toplum örgütlerinin kalkınma sürecine katılımlarını artırıcı düzenlemeler yapılması,
- Kırsal altyapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve etkinliğinin artırılmasında merkezi kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin eşgüdüm içerisinde çalışmaları sağlanması,
- Tarıma dayalı sanayi geliştirilerek paketleme, muhafaza etme ve pazarlama yöntemleri konusunda gerekli teknik destek verilmesi,
- Sulama projelerinin arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme hizmetleri ile birlikte yürütülmesine önem verilmesi,
- Kırsal alanda yaşayan nüfusun gelirini artırmak ve işsizliği azaltmak için yöresel potansiyeli bulunan; turizm, el sanatları, hayvancılık, dokumacılık gibi alanlarda girişimciler desteklenmesi,
- Kırsal alanda yaşayan ve kamulaştırma nedeniyle baraj gölü altında kalan yerleşim birimlerindeki nüfusun yeni iskân alanlarında ekonomik ve sosyal yaşantılarının iyileştirilmesine özen gösterilmesi, şeklindedir.

Tablo 2’de Türkiye’de çeşitli zaman dilimlerinde uygulanan kırsal kalkınma projeleri, uygulandıkları zaman dilimleri, amaçları ve bütçe miktarları yer almaktadır. Tablodan da görülebileceği gibi, Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma projelerinin amaçları, her bölgenin kendine ait farklı sorunlarının bulunması nedeniyle, uygulanacak bölgeye göre çeşitlilik göstermektedir. Genel itibariyle projelerin amaçları arasında; kırsal kesimde yaşayan ve tarımla geçimini sağlayan kişilerin yaşam standartlarının ve gelir seviyelerinin yükseltilmesi, kırsal kesimin istihdam olanaklarının artırılması, küçük aile işletmelerinin desteklenmesi, erozyonun önlenmesi, mera ve orman alanlarının iyileştirilmesi sıralanabilir.

Tablo 2: Türkiye’de Kırsal Kalkınma Projeleri

Kırsal Kalkınma Projesi	Proje Zaman Dilimi	Proje Bütçesi	Projenin Amacı
Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi	(1990-1999)	52,5 milyon \$	Bingöl-Muş İllerinin az gelişmiş bölgelerinde tarımsal üretimi artırmak ve fakirliği azaltmak, Kırsal istihdam imkânlarını genişletmek, Çiftçi ailelerinin ve özellikle kadınların yaşam standartlarını geliştirmek.
Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi	(1991-2001)	40,5 milyon \$	Kırsal altyapının geliştirilmesi, bitkisel ve hayvansal üretimin artırılması yoluyla, Proje alanındaki çiftçilerin gelir seviyelerini ve Yaşam standardını yükseltmek.
Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi	(1993-2001)	109 milyon \$	Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Orta Fırat Havzasında bitki ve su kaynaklarını korumak, barajlara akan nehirlerin üst havzalarında ağaçlandırma, toprak muhafaza, mera ıslahı gibi çalışmaların yapılarak, Erozyonu önlemek, Sediment miktarının azaltılarak barajların ekonomik ömürlerini uzatmak.
Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi	(1995-2006)	25,7 milyon \$	Ordu ve Giresun illerinde kırsal kesimde yaşayan insanları destekleyerek, Gelirlerini artırmak, Yaşam seviyelerini yükseltmek.
Erzincan-Sivas Kalkınma Projesi	(2005-2011)	30,04 milyon \$	Sivas ve Erzincan illerinde en az gelişmiş bölgelerde kırsal fakir kitlelerin tarımsal verimliliğini ve gelir seviyesini artırmak, Kırsal istihdam imkânlarının genişletilmesi ve birey/grup inisiyatiflerinin küçük aile işletmelerinde desteklenmesi, Sosyal ve üretken alt yapının iyileştirilmesi, Doğrudan kırsal fakir kitleler ile kurumlara kendine yeterlik kazandırılması, Kırsal fakirlerin yaşam şartlarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir.
Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi	(2004-2012)	30,04 milyon \$	Mera yönetiminin geliştirilmesi, Mera ve orman alanlarının rehabilitasyonunun gerçekleştirilmesi.

Kaynak: Can, M. (2007), *Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği* adlı yayından tarafımızdan düzenlenerek tablolaştırılmıştır. www.aeri.org.tr/PDF/166.AB.K.K.P.TKK.SIO.pdf, E.T., 03.04.2010.

Ülkemizde faaliyette bulunan kalkınma ajanslarından İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) Tarım ve Kırsal Kalkınma Mali Destek Programı, Mevlana

Kalkınma Ajansı (MEVKA) ise Kırsal Kalkınma Mali Destek Programı ile teklif çağrısına çıkmıştır. Bu programlar ile kırsal kalkınmaya destek sağlamak amacıyla; bölge halkının gelir ve yaşam seviyesini yükseltmek, kırsal ve tarımsal altyapının geliştirilmesi, gıda güvenliği ve sürdürülebilir üretime yönelik uygulamaların yaygınlaştırılması, seracılık, hayvancılık ve su ürünleri üretim altyapısının modernizasyonu hedeflenmektedir[§].

Adana ve Mersin illerini kapsayacak şekilde 2006 yılında kurulan Çukurova Kalkınma Ajansı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Intel ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ortaklığında yürütülmekte olan Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Girişimi (Teknoloji Köyleri) Projesi'nde yerel koordinatör olarak yer almaktadır. Bu projenin amacı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı ve yaygınlaştırılması sayesinde kadın ve erkeklerin bilgiye ulaşım ve katılımlarını gerçekleştirmektir. Bu amaç doğrultusunda kırsal alanlara ulaşarak dijital faklılığın azaltılması hedeflenmektedir^{**}.

AB'ye uyum sürecinde hazırlanan 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı çerçevesinde hazırlanan Kırsal Kalkınma Eylem Planı Taslağı'nda kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için çeşitli amaçlar ortaya konulmuştur. Bunlar (TKB, 2009: 33-179):

- Tarım ve gıda sektörlerini rekabetçi bir yapıya kavuşturmak,
- Kırsal ekonomiyi çeşitlendirmek,
- Eğitim ve sağlık hizmetlerini güçlendirmek,
- Yoksullukla mücadele ve dezavantajlı grupların istihdam edilebilirliğini artırmak,
- Kırsal alt yapıyı geliştirmek,
- Kırsal yerleşimlerin geliştirilmesi ve korunması,
- Çevreci tarım uygulamalarının geliştirilmesi,
- Orman kaynaklarının sürdürülebilir kullanımının sağlanması,

şeklindedir. Ülkemizde halen önemli bir sorun olan kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için, yukarıda sayılan bu amaçlar sadece kâğıt üzerinde bir takım temennilerden ibaret kalmamalı, bu amaçlar doğrultusunda strateji ve politikalar oluşturulmalı ve uygulanmalıdır.

§ www.izka.org.tr/destekler/tarim-ve-kirsal-kalkinma-mali-destek-programi-2/,
www.mevka.org.tr/Content/ViewArticle/kirsal_kalkinma?articleID=QHPO0oriA7M%3D, E.T.,
 01.07.2010.

**www.cka.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=188&Itemid=76, E.T.,
 01.07.2010.

V. SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA GÖSTERGELERİNİN ANALİZİ

Bu kısımda, seçilmiş AB ülkeleri ve Türkiye'de kırsal kalkınma konusunda nerede bulunduğu ve yapılması gerekenleri ortaya koyabilmek amacıyla; toplam nüfus içerisinde kırsal ve tarım kesimi nüfusu, tarım istihdamı, arazi ve tarımsal katma değer gibi kırsal kalkınma göstergeleri özelinde bir değerlendirmede bulunulacaktır. Bu kapsamda AB içerisinde tarım açısından oldukça iyi bir konumda bulunan Hollanda ve Fransa'nın yanı sıra, yakın geçmişte AB üyesi olmuş ve gelişmişlik bakımından nispeten ülkemize daha yakın olan Polonya, Romanya ve Bulgaristan'ın anılan göstergeler itibarıyla bir karşılaştırması yapılacaktır.

A. KIRSAL VE TARIM KESİMİ NÜFUSU

Tablo 3'de, çalışma kapsamına alınan ülkelerde 2000-2008 yılları arası kırsal kesim nüfusunun toplam nüfusa oranı yer almaktadır.

Tablo3: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Kırsal Kesim Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı (%)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	23,2	22,52	21,84	21,16	20,48	19,8	19,26	18,72	18,18
Fransa	24,2	24,02	23,84	23,66	23,48	23,3	23,08	22,86	22,64
Polonya	38,3	38,34	38,38	38,42	38,46	38,5	38,56	38,62	38,68
Romanya	46,5	46,46	46,42	46,38	46,34	46,3	46,12	45,94	45,76
Bulgaristan	31,1	30,84	30,58	30,32	30,06	29,8	29,5	29,2	28,9
Türkiye	35,3	34,78	34,26	33,74	33,22	32,7	32,24	31,78	31,32

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, E.T., 25.05.2010.

Tablo incelendiğinde, ele alınan AB ülkeleri içerisinde 2000-2008 döneminde kırsal kesim nüfusunun toplam nüfusa oranının en düşük olduğu ülke Hollanda iken, en yüksek ülke ise yaklaşık %46,2 ortalama ile Romanya'dır. Genel itibarıyla 2000-2008 döneminde bütün ülkeler için düşüş eğilimi dikkat çekmektedir. Türkiye açısından söz konusu oran 2000 yılında %35,3 iken, 2008 yılında %31,32'ye gerilemiştir. Türkiye anılan oran bakımından Polonya ve Romanya'dan daha iyi bir konumdayken, Hollanda, Fransa ve Bulgaristan'dan daha kötü durumdadır. Benzer şekilde, Romanya, Bulgaristan ve Polonya'da kırsal kesim nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payının Hollanda ve Fransa'ya göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4'de söz konusu ülkelerin tarım kesimi nüfusunun toplam nüfusa oranları verilmiştir. Tablodan da görülebileceği gibi, maalesef söz konusu oranın en yüksek olduğu ülke Türkiye'dir. Yıllar itibarıyla ele alınan ülkelerde tarım kesimi nüfusunun toplam nüfusa oranının azaldığı görülmektedir. Nitekim 2000 yılında Türkiye açısından oran %26,38'den 2008 yılında yaklaşık %21'e düşmüşken; Hollanda, Fransa ve Polonya'da sırasıyla; %3,34, %3,35 ve

%18,98'den %2,61, %2,24 ve %15,54'e gerilemiştir. Türkiye, kendisinden sonra en büyük orana sahip olan Polonya ile kıyaslandığında aralarında yaklaşık 1,35 katlık bir fark olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 4: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Tarım Kesimi Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı (%)^{*}

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	3,34	3,24	3,14	3,04	2,95	2,86	2,77	2,69	2,61
Fransa	3,35	3,18	3,03	2,88	2,74	2,60	2,48	2,35	2,24
Polonya	18,98	18,51	18,06	17,61	17,18	16,77	16,37	15,94	15,54
Romanya	13,89	13,22	12,58	11,96	11,38	10,82	10,29	9,78	9,29
Bulgaristan	7,62	7,13	6,68	6,28	5,89	5,53	5,16	4,84	4,54
Türkiye	26,38	25,93	25,59	24,69	23,55	22,76	22,24	21,60	20,99

Kaynak: <http://faostat.fao.org/site/550/default.aspx#ancor>, E.T., 25.05.2010.

* Bu oran, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nun sitesinden alınan tarım kesimi nüfusu ve toplam nüfus verilerinin oranlanması sonucu tarafımızdan hesaplanmıştır.

B. TARIM İSTİHDAMI

Tablo 5'de incelenen dönem için tarım istihdamının toplam istihdama oranları yer almaktadır. Tablodan izlenebileceği gibi, 2000 yılında Hollanda'da tarım istihdamının toplam istihdamdaki payı %3 iken, söz konusu oran 2008 yılında %2,7'ye gerilemiştir. Yıllar itibariyle bakıldığında, Hollanda'da bu oranın %2,7 ile %3 arasında olduğu ve önemli bir değişimin yaşanmadığı yani istikrarlı bir durumun olduğu söylenebilir. Romanya'da %42,8 olan oran zaman içerisinde düşüş eğilimine girerek 2008 yılında %28,7'ye gerilemiştir. 2000 yılında Türkiye'de toplam istihdamda tarımın payı %36 olarak gerçekleşmiş, ilerleyen dönemde sürekli azalarak 2008 yılında %26,2'ye inmiştir. Romanya ile Türkiye'nin rakamları nispeten birbirine yakinken, diğer AB ülkeleri (özellikle Hollanda ve Fransa) ile karşılaştırıldığında Türkiye'de tarım istihdamının toplam istihdama oranının oldukça yüksek olduğu, ülkemizin gelişmiş ülke düzeyine ulaşmak için tarımın istihdamdaki payını azaltmaya dönük çabalara devam etmesinin elzem olduğunu belirtmek gerekir.

Tablo 5: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Tarım İstihdamının Toplam İstihdama Oranı (%)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	3	2,9	2,6	2,9	3,1	3,2	3,1	3	2,7
Fransa	4,1	4,1	4,1	4,3	3,9	3,6	3,7	3,4	3
Polonya	18,8	19,1	19,3	18,4	18	17,4	15,8	14,7	-
Romanya	42,8	42,3	36,4	35,7	31,6	32,1	30,5	29,5	28,7
Bulgaristan	13,1	9,7	10,7	11,1	10,6	8,9	8,1	7,5	-
Türkiye	36	37,6	34,9	33,9	34	29,5	27,3	26,4	26,2

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, E.T., 25.05.2010.

Bir diğer önemli gösterge olarak tarımda kadın istihdamının toplam kadın istihdamına oranı hakkında bir fikir edinmek için Tablo 6 hazırlanmıştır. Tablodan görülebileceği gibi, toplam kadın istihdamından tarım sektörünün aldığı pay genel itibariyle 2000-2008 döneminde ülkeler açısından bir düşüş yaşamıştır. Buna rağmen, AB ülkeleri içinde Romanya'da bu pay diğer ülkelere nazaran yüksektir. Nitekim 2007 yılında Romanya'da %31 olarak gerçekleşen oran Polonya'da %14,2, Bulgaristan'da %5,7 olmuştur.

Tablo 6: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Tarımda Kadın İstihdamının Toplam Kadın İstihdamına Oranı (%)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	2,2	2,3	1,8	1,9	2	2,1	2	1,9	1,7
Fransa	2,9	2,8	2,8	2,7	2,7	2,3	2,2	2,1	1,9
Polonya	18,3	19	18,8	17,6	17,2	16,6	15	14,2	-
Romanya	45,6	45,1	38,5	37,3	32,3	33	31,4	31	30,4
Bulgaristan	10,6	7,1	8,1	8,3	8,3	6,8	6,1	5,7	-
Türkiye	60,5	63,3	60	58,5	57,2	51,6	48,5	47,3	46

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/labor-and-social-protection>, E.T., 25.05.2010.

Türkiye ele alındığında, 2000 yılında %60,5 olan bu pay 2008 yılında %46 olarak gerçekleşmiş olup bu oranın Romanya'dan bile yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, Türkiye'de çalışan kadın nüfusunun yaklaşık yarısının tarım kesiminde istihdam edildiği söylenebilir. Hollanda ve Fransa'da söz konusu oranın 2007 yılında sırasıyla %1,9 ve %2,1 olduğu dikkate alındığında ülkemiz açısından durumun vahameti daha iyi anlaşılabilir.

C. ARAZİ

Tablo 7'de ele alınan dönem itibariyle söz konusu ülkelerde tarımsal arazilerin toplam araziye oranı yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, 2000-2007 arasında Hollanda ve Fransa'da tarımsal arazilerin toplam araziye oranının neredeyse aynı düzeyini koruduğu ve anılan dönem içerisinde Hollanda için yaklaşık %57,2 olan söz konusu oranın Fransa'da %54 olduğu görülmektedir. Türkiye açısından bakıldığında 2000 yılında yaklaşık %52,6 olan oran, 2007

Tablo 7: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Tarımsal Arazinin Toplam Araziye Oranı (%)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	57,93839	57,19787	57,73104	56,9609	57,02014	56,90166	56,87204	56,69431	-
Fransa	54,24069	54,10375	53,96498	54,20783	54,06723	53,95683	53,87101	53,71581	-
Polonya	60,49744	58,44587	55,1732	52,79846	53,65429	51,9244	52,44355	53,17009	-
Romanya	64,6772	64,42036	64,46252	64,36182	61,43478	61,65754	61,04444	58,92383	-
Bulgaristan	50,45648	49,69719	48,94301	48,96571	49,00699	48,46281	47,50069	47,10432	-
Türkiye	52,5954	53,23077	53,52702	52,80979	53,54521	53,5621	52,61749	51,26359	-

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, E.T., 25.05.2010.

yılında yaklaşık %51,3 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında Türkiye'nin tarımsal arazisinin toplam arazi içindeki payı sadece Bulgaristan'dan yüksek olup diğer AB ülkelerinden ise düşüktür.

Tablo 8, incelenen ülkelerde ekilebilir arazinin toplam araziye oranını yansıtmaktadır. Tablo'dan izlenebileceği gibi, söz konusu oranın en yüksek olduğu ülke Polonya'dır. Türkiye'nin 2007 yılında yaklaşık %28,49 olan ekilebilir arazisinin toplam araziden aldığı pay Bulgaristan haricinde diğer AB ülkelerinden düşüktür. Yıllar itibariyle bakıldığında ele alınan ülkelerde bu oranın genel olarak düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Ekilebilir Arazinin Toplam Araziye Oranı (%)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	26,95498	26,80687	27,1327	26,83649	26,92536	26,89573	31,69431	31,36848	-
Fransa	33,66991	33,68269	33,68634	33,7046	33,70826	33,81112	33,74722	33,65774	-
Polonya	45,97516	44,63282	42,47608	41,10175	41,43937	39,63373	40,64811	41,09121	-
Romanya	40,83845	40,79492	40,78827	40,77843	38,76087	39,06861	38,8686	37,20475	-
Bulgaristan	31,87201	31,3387	30,8364	30,5507	30,46157	29,20655	28,52803	28,41359	-
Türkiye	30,95773	30,92525	31,17602	30,36784	31,0162	30,96293	29,8637	28,49291	-

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, E.T., 25.05.2010.

Tablo 9 söz konusu ülkelerde her 100 km² ekilebilir araziye düşen tarımsal makine ve traktör sayısını göstermektedir. Tablodan da görülebileceği gibi, 2000 yılında Hollanda'da her 100 km² ekilebilir arazi başına tarımsal makine ve traktör sayısı yaklaşık 1632 adet iken 2007 yılında bu sayı yaklaşık 1360 adede düşmüştür. Seçilen AB ülkeleri içinde 2000-2007 yılları arasında her 100 km² ekilebilir arazi başına en az tarımsal makine ve traktöre sahip olan ülkenin Bulgaristan olduğu görülmektedir. Türkiye'de bu sayı 2000 yılında yaklaşık 395 iken, 2007 yılında yaklaşık 474 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre Hollanda ve Fransa'da zaman içerisinde bir düşüş yaşanırken, diğer ülkelerde bir artış söz konusu olmuştur.

Tablo 9: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Her 100 Km² Ekilebilir Araziye Düşen Tarımsal Makine ve Traktör Sayısı

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	1631,868	1629,834	1599,345	1605,96	1589,659	1592,511	1348,598	1359,773	-
Fransa	685,4664	685,2063	685,132	668,8607	652,8899	635,3216	623,0614	615,7435	-
Polonya	933,8241	963,2803	1048,869	1089,489	1082,791	1183,744	1208,997	1242,513	-
Romanya	170,614	175,2438	180,5034	180,417	192,7213	192,591	195,2825	203,4409	-
Bulgaristan	98,43732	94,03519	95,59165	95,11285	93,45608	114,2515	132,4492	149,8995	-
Türkiye	395,2972	393,9503	396,5158	420,8566	416,4304	422,2392	444,8951	473,8565	-

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, E.T., 25.05.2010.

D. TARIMSAL KATMA DEĞER

Tablo 10'da çalışma kapsamına alınan ülkelerde tarımsal katma değer GSYH'ya oranı yer almaktadır. Tablodan da takip edilebileceği gibi, Türkiye'nin 2000 yılında Bulgaristan ve Romanya'dan düşük olan söz konusu oranı 2008 yılında yaklaşık %8,6 olarak gerçekleşmiş olup, bu oran Hollanda'da yaklaşık %1,7, Fransa'da yaklaşık %2'dir. Türkiye'den sonra oranın en yüksek olduğu ülke yaklaşık %7,3 ile Bulgaristan olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi, ülkemizin GSYH içerisindeki tarımsal katma değeri ele alınan diğer AB ülkelerinden daha yüksektir. Türkiye'nin tarımsal katma değerinin GSYH'ya oranı 2008 yılında Hollanda'nın yaklaşık 5,2 katyken, Bulgaristan'ın ise yaklaşık 1,18 katıdır.

Tablo 10: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye'de Tarımsal Katma Değerinin GSYH'ya Oranı (%)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	2,643172	2,559891	2,324712	2,346351	2,151421	2,090175	2,162579	2,021316	1,655457
Fransa	2,836424	2,850516	2,704609	2,476561	2,450226	2,281558	2,098875	2,214612	1,999007
Polonya	4,957872	5,100157	4,517025	4,392838	5,104261	4,528877	4,288069	4,327832	4,508868
Romanya	12,5139	14,97637	12,76191	13,02678	14,33341	10,13688	10,50658	8,776638	7,139934
Bulgaristan	14,21611	13,68312	12,23186	11,74722	10,97485	9,43269	8,535298	6,244829	7,293568
Türkiye	11,31229	9,948399	11,70774	11,39153	10,9192	10,79623	9,524255	8,676406	8,646253

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/economic-policy-and-external-debt>, E.T., 25.05.2010

Tablo 11'de, ele alınan ülkelerde işçi başına tarımsal katma değer rakamları 2000 yılı sabit Amerikan doları fiyatlarıyla verilmiştir. 2000 yılında AB ülkelerinden işçi başına en düşük tarımsal katma değere sahip olan ülke 2000,651 \$ ile Polonya iken, en yüksek katma değere sahip olan ülke ise 38373,63 \$ ile Fransa'dır. Aynı yılda Türkiye'nin işçi başına tarımsal katma değeri 2826,69 \$ ile Romanya ve Polonya'dan daha yüksek, diğerlerinden ise daha düşüktür. 2008 yılına gelindiğinde en düşük tarımsal katma değere sahip AB ülkesi 2753,717 \$ ile Polonya olarak görülürken, Fransa 52674,46 \$ ile en yüksek katma değere sahip ülke konumundadır. 2000 yılında Fransa'nın işçi başına tarımsal katma değeri Türkiye'deki katma değer yaklaşık 12 katı iken, 2008 yılında fark yaklaşık 16 kata yükselmiştir. 2000 yılında Polonya'dan sonra en düşük katma değere sahip Romanya 2008 yılında katma değerini 2000 yılına göre yaklaşık 2,4 kat artırmıştır. Türkiye'deki artış ise oldukça sınırlı kalmış ve 2826,69 \$'dan 3310,654 \$'a yükselmiştir. Bu rakamlar ülkemizde ciddi bir verimlilik sorunu olduğunu açık bir şekilde ortaya koyarken, ülkemizden tarımsal nüfusu ve istihdamı çok daha düşük olan Hollanda ve Fransa gibi ülkelerde işçi başına verimliliğin çok daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Türkiye, arzu ettiği gelişmişlik düzeyine ulaşma yolunda, bir yandan tarım ve kırsal kesim nüfusunu azaltırken, diğer taraftan da işçi başına verimliliği artırıcı politikalara büyük bir önem vermek zorundadır.

Tablo 11: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye’de İşçi Başına Tarımsal Katma Değer (2000 Yılı Sabit \$ Fiyatlarıyla)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	33679,34	32902,27	33178,21	35364,77	38320,89	39262,08	39134,51	40506,14	42192,33
Fransa	38373,63	38898,69	42399,3	36926,83	46488,85	46042,36	48012,62	48983,2	52674,46
Polonya	2000,651	2175,6	2274,216	2391,739	2608,467	2624,496	2643,322	2620,472	2753,717
Romanya	2365,086	3230,247	3428,639	3854,351	5092,421	5610,511	5972,986	6952,208	7991,009
Bulgaristan	6818,732	6839,188	7701,055	8179,863	8820,324	8536,085	8702,234	6806,415	9014,736
Türkiye	2826,69	2594,327	2809,996	2852,99	2967,927	3231,878	3307,347	3153,424	3310,654

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, E.T., 25.05.2010.

Tablo 12’de anılan ülkelerde kg olarak hektar başına düşen hububat miktarı yer almaktadır. Buna göre, söz konusu dönemde genel olarak her ülke için hektar başına düşen hububat miktarında artış yaşanmıştır. Ele alınan AB ülkeleri arasında 2000 yılında hektar başına en yüksek hububat miktarı Hollanda’da iken, bu ülkeyi Fransa takip etmektedir. 2000 yılında en düşük hububat miktarı 1860,3 kg ile Romanya’ya aittir. Romanya’dan sonra en düşük miktar ülkemizde elde edilmiştir. 2008 yılı dikkate alındığında ise, Hollanda ve Fransa’nın hektar başına düşen hububat miktarındaki ilk iki sırası değişmezken, aynı yılda en düşük hububat miktarı 2601,2 kg ile maalesef ülkemize aittir. Ülkemizi 3217,2 kg ile Polonya takip etmektedir. Romanya’da 2008 yılında 2000 yılına göre hektar başına hububat miktarı yaklaşık %74,5 artarken, Türkiye’deki artış yaklaşık %12,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo-12: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye’de Hektar Başına Düşen Hububat Miktarı (Kg)

Ülkeler	Yıllar								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hollanda	7905,5	7280,4	7690,7	8324,4	8410,8	8203,8	8191,5	6940	8307,5
Fransa	7239,6	6739,8	7469,7	6135,6	7539,7	6982,9	6801,8	6545,5	7292,7
Polonya	2534,7	3056,3	3240,8	2865,3	3537,5	3233	2598,2	3249,5	3217,2
Romanya	1860,3	3005,2	2513,7	2534,1	3995,2	3334,2	3102,2	1642,9	3247,1
Bulgaristan	2460,5	2896	3156,2	2371,2	4077,7	3387	3572,4	2088,6	4094,3
Türkiye	2311	2127,1	2237,6	2297,9	2465,1	2624,2	2661,9	2381,4	2601,2

Kaynak: <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, E.T., 25.05.2010.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kırsal kesimde yaşayan nüfusun; tarım, hayvancılık, balıkçılık vb. katma değeri düşük faaliyetlerle geçimlerini sağlamalarının doğal bir sonucu olarak gelir ve yaşam seviyeleri düşüktür. Bu nedenle, dünyada birçok ülkede hem ekonomik, hem de sosyal açıdan kırsal kalkınma politikaları uygulanmaktadır. Kırsal kalkınmanın sağlanamadığı, yoksulluğun ve gelir dağılımında adaletsizliğin yüksek

olduğu ülkelerde anarşi, terör ve göç gibi sorunların ortaya çıkma olasılığı çok daha fazla olmaktadır. Bu sorunların çözümünde, ülke gerçeklerine uygun kırsal kalkınma politikalarının oluşturulması ve bu politikaların etkin bir şekilde uygulanması büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim ülkemizde uzun bir süredir yaşanan ve birçok can ve mal kaybına neden olan terör sorununun önemli nedenlerinden biri de o bölgelerde kırsal kalkınmanın sağlanamamış olmasıdır. Bunun sonucu olarak kırsal alanlardan kentlere göçün artması ve bunun getirdiği sosyo-ekonomik problemlerin terörü beslediği ve kentlerdeki yaşam koşullarını olumsuz etkilediği yadsınamaz bir gerçektir.

Çalışmada kullanılan temel göstergeler bağlamında genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 2008 yılı verileri ele alındığında, çalışmada kullanılan AB ülkeleri içerisinde kırsal kesim nüfusunun toplam nüfusa oranının en fazla olduğu ülkenin %45,76 ile Romanya olduğu, bu ülkeyi %38,7 ile Polonya'nın izlediği görülmektedir. Ülkemiz ise %31,3 ile söz konusu gösterge açısından bu iki ülkeden sonra gelmektedir. Hollanda ile Fransa sırasıyla %18,2 ve %22,6 oranlarıyla ülkemize nazaran daha iyi konumdadırlar.

Benzer şekilde, ülkemizde tarım istihdamının payının 2008 yılında %26,2 olarak gerçekleştiği ve toplam kadın istihdamının %46'sının tarım sektöründe çalıştığı görülmektedir. Romanya için söz konusu göstergeler sırasıyla %28,7 ve %30,4'dür. 2008 yılı rakamları ülkemizde tarımsal katma değer GSYH'ya oranının, ele alınan AB ülkelerinden yüksek olduğuna ve Türkiye'de tarım sektörünün GSYH ve istihdamda (özellikle kadın istihdamında) önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir.

2008'de hektar başına düşen hububat miktarı çalışmaya dâhil edilen AB ülkelerinden daha düşüktür. Romanya'da 2008 yılında 2000 yılına göre hektar başına hububat miktarı yaklaşık %74,5 artarken, Türkiye'deki artış yaklaşık %12,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler Türkiye'de tarımın oldukça verimsiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda tarımda verimliliği arttıracak mekanizasyona dayalı yöntemlerin yaygınlaştırılması, alt yapının iyileştirilmesi ve kırsal kesimde ekonomik çeşitlendirmeye gidilmesi kaçınılmazdır. Bu çeşitlilikler; kırsal alan turizminin geliştirilmesi, halıcılık, el sanatları gibi kültürel ve sanatsal etkinliklerin geliştirilerek yeni istihdam alanlarının açılması, organik tarımın geliştirilmesi, tarım ve sanayi entegrasyonunun sağlanarak tarımda daha verimli alanlara yönelmenin teşvik edilmesi şeklinde sıralanabilir. Bunların yanı sıra, kırsal kesimin sağlık ve eğitim koşullarının iyileştirilmesi, özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınların eğitimlerinin artırılması ve tarım dışı sektörlerde istihdam edilmesi oldukça önemlidir.

Ülkemiz için yeni olan ve kırsal kalkınmaya yardımcı olmak amacıyla mali destek programları çerçevesinde proje çağrısına çıkan Bölgesel Kalkınma Ajansları, sorunları yerinde tespit edip çözmeye odaklı yerinden yönetim anlayışıyla, siyasi kaygılardan uzak olarak etkin bir şekilde kullanıldığında kırsal kalkınmanın geliştirilmesine önemli katkılarda bulunabilirler. Nitekim bu

programların temel amacı, kırsal kesimde yaşayan halkın hem gelir, hem de yaşam seviyelerini yükseltmektir. Bu amaç doğrultusunda; kırsal ve tarımsal alt yapının güçlendirilmesi, gıda güvenliği ve seracılık, hayvancılık ve su ürünleri üretim altyapısının modern hale getirilmesi hedeflenmektedir.

Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın yanı sıra, AB'ye uyum sürecinde Türkiye'nin IPARD programından yararlanacak olması da önemlidir. Diğer desteklerle beraber bu programdan gelecek mali desteklerin kırsal kalkınma için uygun projelerde kullanılmasının özelde kırsal kalkınma, genelde de bir bütün olarak ülke kalkınmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Mustafa (2008), Kalkınma Ekonomisi içinde "Tarım ve Kalkınma", ed. S.Taban ve M. Kar, Ekin Yayınları, Bursa; 159-184.
- AKIN, Semiha ve Fatih Feramuz YILDIZ (2005), "Kırsal Kalkınma Sorunlarının Çözümünde IPARD Ajansı", Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Türktarım Dergisi, Sayı:166, 2005, Ankara; 42-47. İnternet Adresi: http://www.abuzmanlari.org.tr/web/docs/pdfs/makaleler/kirsal_kalkinma_sorunlarinin_cozumunde_ipard_ajansi.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2010.
- BAKIRCI, Muzaffer (2007), Türkiye'de Kırsal Kalkınma Kavramlar- Politikalar- Uygulamalar, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- CAN, Metin (2007), "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği", İnternet Adresi: www.aeri.org.tr/PDF/166.AB.K.K.P.TKK.SIO.pdf, Erişim Tarihi: 03.04.2010.
- http://www.cka.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=188&Itemid=76, Erişim Tarihi: 01.07.2010.
- COURTNEY, Paul; Gary HILL ve Deborah ROBERTS (2006), "The role of natural heritage in rural development: An analysis of economic linkages in Scotland", Journal of Rural Studies, 22 (2006); 469-484. İnternet Adresi: www.sciencedirect.com/science?_ob=MIimg&_imagekey=B6VD9-4JKYTK4-1-V&_cdi=5977&_user=7391070&_pii=S0743016706000088&_orig=search&_coverDate=10%2F31%2F2006&_sk=999779995&view=c&wchp=dGLzVzb-zSkWA&md5=6cdd662a57d122554f9dae961fc5360c&ie=/sdarticle.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2010.
- ÇOLAKOĞLU, Elif (2007), "Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy-Kent Projesi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2007; 187-202. İnternet Adresi: <http://iibf.karaelmas.edu.tr/sbd/makaleler/1303-9245/200703006187202.pdf>, Erişim Tarihi: 23.05.2010.
- <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, Erişim Tarihi: 25.05.2010.
- <http://data.worldbank.org/topic/economic-policy-and-external-debt>, Erişim Tarihi: 25.05.2010.
- <http://data.worldbank.org/topic/labor-and-social-protection>, Erişim Tarihi: 25.05.2010.
- DPT (2000a), "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu", İnternet Adresi: <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3137/oik538.pdf>, Erişim Tarihi: 20.04.2010.

- DPT (2000b), “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, İnternet Adresi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2010.
- DIRAOR, Burcu Miraç (2008), Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma Fırsatlar, Sorunlar ve Türkiye İçin Öneriler, DPT Yayınları, Ankara.
- EC (EUROPEAN COMMISSION) (2008), “The EU Rural Development Policy 2007-2013”, İnternet Adresi: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/2007_en.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2010.
- EEA (EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY) (1999), Environment in the European Union at the turn of the century içinde “Rural areas-our link to the land”, İnternet Adresi: www.eea.europa.eu/publications/92-9157-202-0/3.13.pdf, Erişim Tarihi: 20.05.2010.
- EKİM, Recep Murat (2006), *Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye'nin Uyumunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Birliği Programı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. <http://faostat.fao.org/site/550/default.aspx#ancor>, Erişim Tarihi: 25.05.2010.
- GÜLÇUBUK, Bülent (2005), “Önce Doğa Önce İnsan”, İnternet Adresi: www.bugday.org/article.php?ID=758, Erişim Tarihi: 23.05.2010.
- GÜLÇUBUK, Bülent (2002), “Kırsal Kalkınma Politikaları”, İnternet Adresi: www.kirsalcevre.org.tr/_html/tur/yayinlarimiz/dyayinlar/kirsal_kalkinma_politikalar_ari_bulentg.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2010.
- GÜRLÜK, Serkan (2001), “Dünya’da ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma”, Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt:19, Sayı:4, Aralık 2001. İnternet Adresi: <http://homepage.uludag.edu.tr/~serkan/rural.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2010.
- HAN, Ergül ve Ayten Aşşen KAYA (2008), Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, 6. Baskı, Nobel Yayınları: Ankara. <http://www.izka.org.tr/destekler/tarim-ve-kirsal-kalkinma-mali-destek-programi-2/>, Erişim Tarihi: 01.07.2010.
- KAY, Cristóbal (2009), “Development strategies and rural development: exploring synergies, eradicating poverty”, The Journal of Peasant Studies, Vol.36, No.1, January 2009; 103-137. İnternet Adresi: <http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all~content=a911009729~frm=a bslink>, Erişim Tarihi: 30.05.2010.
- MARSDEN, Terry ve Roberta SONNINO (2008), “Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK”, Journal of Rural Studies, 24(2008); 422-431. İnternet Adresi: www.sciencedirect.com/science?_ob=MIimg&_imagekey=B6VD9-4T2RYTM-1-1&_cdi=5977&_user=7391070&_pii=S0743016708000259&_orig=search&_coverDate=10%2F31%2F2008&_sk=999759995&view=c&wchp=dGLzVtz-zSkzk&md5=1934e02d33ebb1bcebcc21902dc07d48&ie=/sdarticle.pdf, Erişim Tarihi: 30.05.2010.
- http://www.mevka.org.tr/Content/ViewArticle/kirsal_kalkinma?articleID=QHPO0oriA7M%3D, Erişim Tarihi: 01.07.2010.

- RÂMNICÉANU, Irina ve Robert ACKRILL (2007), "EU rural development policy in the new member states: Promoting multifunctionality?", *Journal of Rural Studies*, 23(2007); 416-429.
www.sciencedirect.com/science?_ob=MImg&_imagekey=B6VD9-4MFJTB5-1-1&_cdi=5977&_user=7391070&_pii=S0743016706000702&_orig=search&_coverDate=10%2F31%2F2007&_sk=999769995&view=c&wchp=dGLbVzb-zSkWA&md5=a653905f0df36c7afd82c2e210fa933a&ie=/sdarticle.pdf,
Erişim Tarihi: 30.05.2010.
- RIZOV, Marian (2004), "Rural development and welfare implications of CAP reforms", *Journal of Policy Modeling* 26(2004); 209-222. İnternet Adresi: www.sciencedirect.com/science?_ob=MImg&_imagekey=B6V82-4C7W5C0-5-1X&_cdi=5858&_user=7391070&_pii=S0161893804000316&_orig=search&_coverDate=02%2F29%2F2004&_sk=999739997&view=c&wchp=dGLzVzb-zSkzV&md5=7881d88b2b21f9339862baa03f9e35ba&ie=/sdarticle.pdf,
Erişim Tarihi: 30.05.2010.
- RIZOV, Marian (2006), "Rural Development Perspectives in Enlarging Europe: The Implications of CAP Reforms and Agricultural Transition in Accession Countries", *European Planning Studies*, Vol.14, No.2, February 2006; 219-238. İnternet Adresi: http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all~content=a741647601~frm=a bslink, Erişim Tarihi: 30.05.2010.
- TKB (TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI) (2009), "Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013", İnternet Adresi: www.tarim.gov.tr/%5CFiles%5CZip_Rar%5CTaslak_kirsalkalkinmaplani_04012009.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2010.
- UZUNPINAR, Adnan (2008), "Katılım Öncesi AB Kırsal Kalkınma Politikası ve Türkiye'de Uygulanacak IPARD Programı Kapsamında Proje Hazırlama, Değerlendirme ve Seçim Süreci", İnternet Adresi: http://diabk.tarim.gov.tr/Adnan_UZUNPINAR_AB_Uzmanl%C4%B1k_Tezi_2008.pdf, Erişim Tarihi: 25.05.2010.
- WORLD BANK (2007), "World Development Report 2008: Agriculture for Development", İnternet Adresi: http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTWDRS/EXTWDR2008/0,,contentMDK:21410054~menuPK:3149676~pagePK:64167689~piPK:64167673~theSitePK:2795143,00.html, Erişim Tarihi: 30.05.2010.
- YILMAZ, Hasan ve Ahmet TOLUNAY (2007), "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye", *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri:A, Sayı:1, 2007; 107-122. İnternet Adresi: http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduofd/article/viewFile/121/45, Erişim Tarihi: 10.05.2010.